

МИРОСЛАВ ПАНТИЋ

ЊЕГОШ И ГУНДУЛИЋ

Када се млади владика Петар II Петровић Његош, са непуних двадесет својих година и док се у њему још ни слутити није могао потоњи највећи песник овога народа, тек почињао да носи с претешким бременом својих мисли о човеку, свету и о Богу, и да снује своје песничке првине, у књижевности на просторима српскога језика, осим усмене поезије незнатних стваралаца из необразованог народа, коју је Његош добро знао из властитих слушања гуслара, али и из гласовитих Вукових збирки, била су још два знатна песника од стварне величине и од несумњивог утицаја. Један је од њих песник српски Симе Милутиновић Сарајлија, који је Његошу неко време био учитељ и који је на њега утицао снажно и неспорно у многим погледу, а у поезији поготово. Други од тих песника није Његошев савременик, и његово дело владика је могао познавати једино по читању. То је најзнатнији представник књижевности старог Дубровника, властелин Циво Гундулић, кога су већ његови суграђани из XVII века прозвали краљем „илирске“ — а то је онда значило: „словинске“, или још ближе: српске и хрватске поезије, и који ће то остати, све до дана Његошевих, и за већину Срба и Хрвата који су читали наше књиге.

Утицања песника усмених или народних на поезију Његошеву — а уосталом и сам Његош био је један од њих, попут свог великог стрица и узора Петра Првога — као и утицања учитеља Његошевог, чудесног, чак подоста и настраног, али на махове заиста генијалног Симе Милутиновића Сарајлије, одавно су сгледана и подробно изучена; она додуше нису ни била много скривена и показивала су се већ првом погледу. Нађено је уз то и нешто Његошевих угледања на песнике стране, античке, руске и западноевропске, чија је дела песник из Црне Горе имао и прилежно читао у својој библиотеци, делом наслеђеној од Пе-

тра Првога, а још више лично прибављеној, са разних страна и у разна времена. Разуме се, о угледањима и о утицању ту је реч једино у мери у којој су он код песника оволике особености и самосвојности колике је код Његоша било, уопште могућна и на начин на који она код великих песника бивају.

Што се пак тиче могућних сусрета поезије Његошеве с поезијом његовога давнога претходника из барокног Дубровника, и некаквог утицаја који је строго католички усмерени, али и дубоко национално надахнути дубровачки патриције Џиво Гундулић, један „од владалаца града Дубровника“, могао имати на православног владуку и мислиоца, али исто тако најдубље национално надахнутог владара Црне Горе и песника српског романтизма Петра II Петровића Његоша — сусрета, дакако, само идеалног, и утицања једино са даљине, и не искључиво временске — може се рећи да су они, и тај сусрет, и утицај који је из њега произашао, не од скора запажени и да се већ подуже о њима размишља и око њих понешто истражује. Прве наговештаје у том смислу пружио је још многострани и срдачни Љубомир Ненадовић са својим дивним *Писмима из Италије*, у којима је, на сву срећу, више речи о Његошу, него о земљи о којој је писац имао намеру да говори. Даље, и не мање битно, појединости за причу о односу двојице песника, односно њихових поетских творевина, нашле су се у рукописној традицији Гундулићевог *Османа* и у пописима преосталих књига из проређене и великим делом растурене Његошеве библиотеке. Ствар су затим преузели историчари књижевности Светозар Матић, Благоје Живковић, Никола Банашевић, а придружио им се у међувремену и несрећни, а злоћудни Савић Марковић Штедимлија, који су потражили, па и нашли, поједине одјеке и одсјаје поезије Дубровчанина Гундулића у поезији, или још тачније, у понеким стиховима знаменитог Црногорца. Само, све ипак нису ни увидели, ни нашли, и у том парвцу још ће имати да се крећу будућа трагања.

Са делима Џива Гундулића Његош се сасвим извесно сродно већ од почетних својих читалачких искустава. Учећи у Топлој код Херцег-Новог своје прве школе, боравећи потом често по разним местима Боке Которске — у којој је одувек било мноштво рукописа и књига са делима дубровачких песника — и долазећи најпосле и у сâм Дубровник, Његош је као човек који се за литературу занима и који се њом сâм бави, морао добити на дар или куповати сваковрсне књиге, па и оне које су садржавале поједина Гундулићева дела. У попису књига његове библиотеке забележено је, на пример, прво издање главног дела Гундулићевог, његовог спева под називом *Осман*, које је у редакцији и са објашњењима фрањевца Амброзија Марковића издао 1826. године у три „раздиока“ ондашњи дубровачки штампар и издавач Мартекини, а никакве сумње нема да су у састав те библиотеке улазила и остала издања Гундулићевих песничких са-

става које је после тога дао на свет исти издавач, а пре свега књига у којој су била сакупљена дела *Сузе сина разметнога*, *Седам пјесни покорнијех* и *Пјесан од величанства божијех* из године 1828, мада је та књига потом одатле некако нестала. Не где у Боки Которској свакако, ако не и у сáмом Дубровнику, Његош је био прибавио и један рукопис Гундулићевог *Османа*, рађен не зна се где и чијом све руком, али извесно још у XVIII веку, из кога је такође могао читати овај спев, у опсегу у коме је он у њему био сачуван. Тај рукопис Његош је касније даровао Ангуну Мажуранићу, старијем брату песника *Смрти Смаил-аге Ченгића*, кад му је овај 1841. године долазио у походе на Цетиње, и тај „црногорски рукопис“, какс га отада у науци зову, употребљаван је за нека даља издања Гундулићевог спева.

Читајући и накнадно прочитавајући Гундулићева дела, која су очигледно била део његове лектире, Његош је памтио из њих, или најзуст знао читаве одељке, али и појединачне стихове, или песничке обрте, као и приказе људи, ситуација или места, која је у њима налазио и из њих заволео. Већ наведени Љубомир Ненадовић помиње један такав случај, леп и сликовит несумњиво, у писму из Напуља од марта 1851. године. Приповедајући како се једнога дана Његош извезао у шетњу по околини Напуља у друштву са њим и са Црногорцима који су га пратили и како су том приликом наишли на остатке негдашње палате чувеног римског богаташа и расипника Лукула, која је тада била само гомила рушевина и служила као склониште убогих просјака, Ненадовић се сећа како је владика црногорски размишљања о пролазности земаљске славе и богатства овога света, које је тај призор неминовно изазивао, пропратио казивањем познатих Гундулићевих стихова из самог почетка *Османа*:

*Ах, чијем си се захвалила,
ташта људска охолости,
све што више стереш крила,
све ћеш пака ниже пасти...*

То Његошево опомињање на Гундулићеве стихове у одређеним тренуцима живота који су на њих подсећали, или су се са њима могли довести у везу, њему сигурно није било ни прво, нити једино, али је само оно имло сведока који се решио да га забележи и да га на тај начин сачува за вечност.

Далеко су чешћа оваква Његошева присећања на поједине Гундулићеве стихове, на размишљања која тај изузетно мисаони наш песник у њима саопштава, или на расположења песникова које они доносе, оставила трагове, више или мање разговетне и несумњиве, у сáмим делима песника и мислиоца црногорског. Сасвим је друго питање, међутим, и данас се оно једва може решавати, мада је његово постављање неизбежно, да ли је и у коликој је мери у таквим приликама сáм Његош тих својих при-

сећања био свестан. На такво се једно место налази на пример у Његошевој песми *Полазак Помпеја*, а право је чудо, заиста, што их није и више у том делу, у коме су жалобна Гундулићева размишљања о пролазности свих светских ствари и о бесни-мислу, па и о погубности, људске охолости — из *Суза сина разметнога* или из *Османа* — одлично пристајала уз осећања и размишљања што их је у себи носио Његош, док је ходајући „по узаним но правилним улицама и кућама градским“, разгледао „сва зданија Помпејева“, разорена и у остацима. У цигла три Његошева стиха јасно се назиру остаци дубоке историјске сетe дубровачког песника над крхкошћу и пролазношћу сваке силе овога света и над узалудношћу смешне људске гордости:

... Сила, Август, Нерон грдни
и њихове тме родова више св'јетлу злом не прозе;
ненаситу гордост римску развалине римске крију.

Тема свеопште пролазности земаљских ствари и људске моћи и славе, и развалина некад поносних грађевина код њиховог симбола, опште је место књижевности светске, и Његош ју је могао наћи код разних песника, почев од античких; али би се човек заклео да ју је најдубље проживео читајући управо Гундулића. И зато понеки његови стихови остављају утисак као да их је написао Гундулић и да су преузети из *Османа*, а не као да су Његошеви и да их казује речима његов Шћепан Мали у истоименом делу:

Што уради Исток са Западом,
какве страшне учини промјене
какве силе сатрије вријеме!
Плијенише народи Римљане,
утопи се Грчка у баснама.
Какве мишце Осман испрелама
з'јевајући да звијет прогута.

Истраживачи Његошевог песничког дела, и његови тумачи, запазили су и у својим написима досад истакли понеке рефлексе ове врсте из Гундулићевих дела у делима Његошевим. Примећено је тако (Благоје Живковић) да је Његош у пригодној песми *Ода на дан рођења сверуског императора Николаја Првца*, са почетака својих у свету поезије, у стиховима о руци царевој у којој је

... држак кола
од счасија и несреће
од три света половине
које оће, с њега смеће
које оће, на врх меће,

ишао у ствари за идејом, а и за изразом, одавно нашироко познате Гундулићеве строфе:

*Коло среће уколи,
вртећи се не пристаје,
тко би гори, ето је доли,
а тко доли, гори устаје.*

Никола Банашевић је сасвим уопштено напоменуо да му изгледа „да су Гундулићеве стихови деловали на младог Његоша, јер се понека реминисценција из *Османа* може наћи, још пре *Свободијаде* (у којој су их понеки пре њега наслућивали) у *Пустуњаку цетињском* и у *Гласу каменштака*, али је од свих навео само место из *Гласа каменштака* — који је, како се зна, сачуван једино у прозном превну на италијански језик — где се Његош поиграва симболима „јасне звијезде од небеса“, која је оличење хришћанства, и месеца, који симболизује Турке. Нису међутим примећени утицаји Гундулићеве „пјесни богољубне“ из 1821. године *Од величанства божјијех* на Његошеву религиозну и рефлексивну песму *Црногорац свемогућем Богу*, коју је песник написао у раној младости и која је штампана у збирци његовој *Пустуњак цетињски* на Цетињу 1834. године. Руски истраживач Лавров изрекао је одавно тврдњу да је у тој песми млади Његош опонашао оду песника Державина *Бог*, а није видео, као што нису видели ни други, да је Његош, нашавши се као човек и песник пред непрозирном тајном Бога и покушавајући да искаже оно што је тада пролазило његовом главом, и што је доживљавао, изрекао на начин свој, али и доста сличан са начином Гундулићевим, понешто од онога што је пуна два столећа раније пролазилао кроз свест и мисао, или пребивало у визијама, његовог замишљеног, у небо загледаног и дубоко растуженог песничког сабрата из Дубровника. Његошеви стихови управљени Богу:

*О ти, бићем бесконачни,
без почетка, и без краја,
почетак си сам основа
и крај свега у тебе је...*

звуче безмало као да су за Гундулићем поновљени, а не као одјек стихова старог Дубровчанина:

*Без узрока узрок један,
нераздионо јединство је,
и почетак, кому ниједан
јур почетак вик био је.*

Или када се Његош обраћа затим Божјем величанству:

те се не даш да те види
око душе најумније...
ум си кратак дало чојку,
не можете ни назрети,
а камоли видијети,
већ ум лети чојка слијеп
по простору бескрајноме
тражећ св'јетло по тавнини...

он бесумње у сећању има речи Гундулићеве о Богу са истоветним казивањем:

он невиђен од слабости
свијести умрле кратка згледа.

Далеко су најбројнија, међутим, Његошева ослањања на Гундулића у највишем изразу његове поезије, у *Горском вијенцу*; тамо су она и понајпре тражена, као што је то посве природно, Најјучљивија је запазио Светозар Матић, али се у њих понегде сумњал, иако су уистину несумњива. Једно је из предсмртног Османовог монолога, у коме он излаже славну историју Турског царства и крупне успехе дотадањих његових султана, који је добио свој сигуран одраз, истина у сажетим сразмерама, у Његошевим стиховима сличне замисли и намене:

Мурат Српску, а Бајазит Босну,
Мурат Епир, а Мухамед Грчку,
Два Селима Ципар и Африку.

Гундулићево размишљање о неразборитој и слепој светини:

пук је слијепец који очи
не има од свјета и разбора

које је упркос оштрије и драстичније исказаном свом виду:

пучина је стока једна прдна
добре душе кад јој ребра пучу...

задржало исти основни смисао и непромењену суштину, друго је од тих места. Најзад, у стиховима *Горскога вијенца*:

Кому закон лежи у топузу
трагови му смрде нечовјештвом

Светозар Матић видео је Његошево наслањање на стихове са сâмога завршетка *Османа*:

Виђ', проклети Махумете,
ти кй у сабљу закон сложи.

Има, међутим, приближавања песника *Горског вијенца* делу великог Дубровчанина из XVII века која нису уочена, а могу бити суштаственија и од већег значаја од оних већ од раније запажених. Уверен сам чврсто да је Његош, бирајући за предмет свог великог националног спева судбински судар два љуто и крваво супротстављена света, хришћанског једног, мухамеданског другог, са потпуно извесним исходом који је у крајњој победи оног првог, ишао свесно за основним ставом Гундулићеве поезике епоса, по коме такав и мора бити предмет великих епских дела, мада је то, како знамо, у понечему прилагођено, али у ствари преузето, полазно начело поезике витешких спева Италијана Торквата Таса. Том преважном становишту, које је теоријске природе, могу се придодати и нека Његошева угледања на Гундулића и у области песничке праксе. Тако приказујући већање и преговоре Црногораца и Турака, у којима сви Турци говоре у брижно сроченим сентенцама, и сви су изванредно речити, Његош је полазио од сличног Гундулићевог приказа већања у Османовом сарају, у коме цареви доглавници, Дилавер, Хоџа и Казлар-ага, блистају говорима такође препуним мудрости и изванредно смишљених и духовито казаних изрека. А у слици лукавог и слаткоречивог кадије, који „друга нема у четирима земља“ и у кога су „медене ријечи“, а „увија се као враг око крста, ама препун губе и лукавства“, врло вероватно је до маха долазило Гундулићево сећање на Гундулићев портрет Херцеговца Али-паше који је, опет, рађен по моделу једног Тасовог лика:

мед његова ријеч је свака,
ил' сповиједа ил' упраша.

Подсмјех му је свећ сред усти
свакому се смерно клања,
хитрина је све што изусти
уњигује с мудра знања.

Зна вухујућ ријечцу благу
од бесједе све науке
и могућ је веће снагом
од језика негли од руке.

Не бих желео да овај сажети осврт на песнички сусрет двојице великих песника нашега језика оставим без једног необичног, али драгоценог запажања Саве Штедимлије, без обзира што сасвим сигурно изричући га он није имао нимало добре намере. Испитиваче Гундулићевог и Његошевог дела Штедимлија је позвао да у даљој анализи установе „није ли баш Гундулић дао повода Његошу да онако у *Горском вијенцу*, макар на сасвим други начин, опјева судбину српског народа, јер је у црно-

горској повијести и литератури он био први који је популаризирао српско име, а ниједно дјело не би га могло на то потаћи као *Осман*, у којем се онако опшврно говори о пропасти српске деспотовине“. Иако је вапијућа неистина да је Његош први у повијести и литератури црногорској „популаризирао српско име“, јер Штедимлија као да никад није прочитао ниједну песму, и ниједну посланицу Петра Првога, предводника, митрополита и свеца црногорског. Као накнаду за то кривотворење чињеница наше повести, не прво, ни једино које је починио, нехотице је указао на изванредну сродност песника *Горског вијенца* и песника *Османа*, у њиховом поимању српске прошлости и у националном њиховом осећању, што је свакако од кључног значаја, али исто тако и од дуговечног значења.

Miroslav Pantić

NJEGOŠ AND GUNDULIĆ

Summary

Of all those poets, in our literature, who had been creating in period preceding Njegoš's lifetime, Dživo Gundulić, baroque poet from Dubrovnik, exercised strongest influence on Njegoš, along with Simo Milutinović Sarajlija. That influence had long before been observed but yet not sufficiently studied. Even Ljubomir Nenadović in his »Pisma iz Italije« (The Letters from Italy), where he wrote about Njegoš, bears witness that the poet of »Gorski Vijenac« (»The Mountain Wreath«), when visiting in Naples the ruins of the palace belonging to antique rich man Luculus, recited by memory Gundulić's verses on past times of human glory and strength. Works of this poet from Dubrovnik, Njegoš kept in his library and, naturally, used to read them in his youth; he obtained from somewhere one manuscript of »Osman« and, later on, gave it as a present to Antun Mažuranić; works of this author Njegoš had probably come upon during his visits to Dubrovnik. From his first poetic works, even to »Gorski Vijenac« (»The Mountain Wreath«) and »Šćepan Mali« (»Šćepan the Little«), Njegoš had in some parts, probably unintentionally, remembered Gundulić's verses in his reflections and, in his way, made use of them in his sentences on universe and life, in descriptions of personalities, in pictures. Those influences of Gundulić's work on Njegoš are observed as early as in Njegoš's early work »Crnogorac Svemogućem Bogu« (»Montenegrin to the Almighty God«), where he recollected some reflections from Gundulić's »pjesni« (»verses«). From »the divinity of Gods«, so far not observed, and Njegoš's conception of »The Mountain Wreath« as an epic of collision of christian (serbian) and moslem world, roots could be observed of Gundulić's conception of poetics of an epic. Observations on Gundulić's influence on Njegoš was so far presented by Svetozar Matić, Blagoje Živković, Nikola Banašević and Savić Marković Štedimlija, are added here by some other observations that have not been made hitherto.